

canne nel Kitab-ı Bahriye di Piri Reis", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 29-40; *Iturchi da Lepanto a Vienna e oltre* (Biblioteca Nazionale Centrale Firenze), Firenze 1983 (sergi katalogu); M. Luzzatti, "Firenze e l'area toscana", *Comuni e signorie nell'Italia nordorientale e centrale*, Torino 1987, I, 561-828; F. Diaz v.dğr., *Il Granducato di Toscana. I Lorena dalla reggenza agli anni rivoluzionari*, Torino 1987; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, İstanbul 1990, s. 25-27, 66; Halil İnalcık, *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 353-355; a.mlf., "Bursa I.: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 45-66; E. Lo Sardo, *Tra Greci e Turchi: Fonti diplomatiche italiane sul Settecento ottomano*, Roma 1999, s. 69-71, 165-193; *Medicilerden Savoylara: Floransa Saraylarında Osmanlı Görkemi*, İstanbul 2004; Zeki Sönmez, *Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, İstanbul 2006, s. 96-108; A. Orlandi, "Oro e monete da Costantinopoli a Firenze in alcuni documenti toscani (secoli XV-XVI)", *Relazioni economiche tra Europa e mondo islamico, secc. XIII-XVIII*, Grassano 2007, II, 981-1004; S. Camerini, "Contributo alla storia dei trattati commerciali fra la Toscana e i Turchi", *Archivio Storico Italiano*, 11/disp., Firenze 1939, s. 83-101; A. Bombaci, "Diplomi turchi del R. Archivio di Stato di Firenze. Lettere da Tunisi a Granduchi di Toscana (1626-1703)", *RSO*, XVIII (1939), s. 199-217; Fr. Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya" (trc. Bekir Sıtkı Baykal), *TTK Belleten*, XVII/65 (1953), s. 41-82; a.mlf., "Lorenzo de' Medici e la Corte Ottomana", *Archivio Storico Italiano*, CXXI/439 (disp. III, 1963), s. 305-361; Semavi Eyice, "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında", *TTK Belleten*, XXXVII/145 (1973), s. 33-37; A. Gallotta, "Diplomi turchi dell'Archivio di Stato di Firenze. Lettere da Algeri ai Granduchi di Toscana (XVII secolo)", *Studi Magrebini*, XI, Napoli 1979, s. 167-205, ek XII tablo; H. Hoshino - F. Mazzaoui, "Ottoman Markets for Florentine Woolen Clothe in the Late Fifteenth Century", *IJTS*, III (1985-86), s. 17-31; F. Cardini, "La Toscana medievale e l'Oriente musulmano", *OM*, XXIV/2-3 (2005), s. 363-365; Mahmut H. Şakiroğlu, "Floransalılar", *DBİst.A*, III, 323-324.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

TOSUNZÂDE ABDULLAH EFENDİ

(bk. ABDULLAH EFENDİ, *Tosunzâde*).

TOSYA

Kastamonu iline bağlı
ilçe merkezi,
tarihî bir kasaba.

Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde yer alır. Şehrin nüvesi, Ilgaz dağlarından çıkarak Devrez çayına ulaşan Kuruçay'ın vadisi ve iki yamacı üzerinde deniz seviyesinden 820 m. yükseklikte kurulmuş, zamanla güneye doğru genişleyip bugünkü devlet karayolu boyunca kadar

yayılmıştır. Kuzey Anadolu fay hattında bulunmasından dolayı tarihî dönemlerde şu andaki yerinde olmayacağı var sayılmakta ve birkaç defa yer değiştirdiği düşünülmektedir. Tosya'nın kuruluşu hakkında kesin bilgi bulunmamakla beraber tarihî kalıntılar çok eski devirlere kadar inen bir yerleşim yerine işaret eder. Tosya isminin Bizans döneminden kaldığı ve daha önce Zoaka adını taşıdığı belirtilmektedir. Yine Bizans döneminde görülen Docea'nın Tosya'da yaşayan yerli bir ailenin adı olduğu ve bunların Kastamonu'daki Komnenler'le ilişkilerinin bulunduğu zikredilir.

Tosya yöresinde ilk Türk idaresi, Emîr Dânişmend'e bağlı kumandanlardan Emîr Karategin'in (Karatigin) 475'teki (1082-83) fetihleriyle başlar. 1132 yılı sonlarında Bizans İmparatoru İoannes Komnenos bölgeye gelerek Kızılırmak kenarına kadar uzanan sahayı yağmalattı. Ardından burası Selçuklular'ın doğrudan idaresi altına girdi. Tosya ve çevresi, Türkler'in Anadolu'ya geldiği erken dönemlerden itibaren yoğun bir Türk iskânına sahne oldu. Tosya'nın da için yer aldığı Batı Karadeniz bölümünde Çobanoğulları Beyliği'nin hâkimiyeti başladı. Burası, 1291 yılında bölgeye hâkim olan Şemseddin Yaman Candar'ın Kastamonu'yu alması ile Candaroğulları'na geçti. Candaroğulları'nın Sinop kolunda hüküm süren İsfendiyar Bey, Osmanlılar'a karşı direnemeyeceğini anlayınca elçi göndererek affedilmesini ve Sinop'un kendisine bırakılmasını talep etti. Yapılan görüşme neticesinde Sinop İsfendiyar Bey'e bırakılırken Tosya, Kastamonu, Çankırı ve Kalecik Osmanlılar'a verildi. 1402'de Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra bölgeyi İsfendiyar Bey'e iade etti. Fetret devri yıllarında Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması için yoğun çaba gösteren Çelebi Mehmed'e karşı İsfendiyar ve İsâ beyler Çankırı, Kastamonu, Tosya, Kalecik ve Canik askerlerinden meydana gelen bir ordu ile Ankara'ya başarısız bir sefer yaptılar. Çelebi Mehmed'in baskısıyla İsfendiyar Bey, anlaşmazlığa düştüğü oğlu Kasım Bey'e Ilgaz dağı sınır kabul edilerek Tosya ve Kargı dahil Çankırı ve Kalecik'i vermek zorunda kaldı. Kasım Bey, Osmanlı himayesine girdiğinden buralarda da Osmanlı etkisi arttı.

Candaroğlu Beyliği'nin kesin biçimde Osmanlı hâkimiyetine girmesi Fâtih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşti (1461); Sinop ve Kastamonu ile birlikte Tosya da Osmanlı egemenliğine girdi. Osmanlı idaresi altında Tosya, Bursa-Tebriz İpek yolu üzerinde ticarî ve kültürel yönden önemli

bir kasaba olma özelliğini sürdürdü. Burası hem bir derbent hem doğuya, İran'a yapılan seferlerde bir menzil noktası durumundaydı. Kasaba Ilgaz dağlarının kollarından bir dere içinde kurulduğundan mahalleleri her iki yamaç arasında yer alıyordu.

XVI. yüzyılda Çankırı sancağına bağlı kaza merkezi olan kasabaya ait en erken tarihli tahrir kayıtları burada mahalle bölünmesinden söz etmez. 927 (1521) tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre sancakta toplam 594 hâne mevcuttur. Bunun 576'sı müslüman, on sekizi gayri müslimlerden müteşekkildir. Toplam nüfus 3000'i geçiyordu. 987 (1579) tarihli *Tahrir Defteri*'nde Tosya'nın yirmi dört mahallesi kaydedilmişti. Bunlar Hacı Ali, Câmî-i Şerif, Hoca Fakih, Celâf Efendi, Kargılı, Şeyh, Çifterli, Hacı Kemal, Dere, Hoca İmâd, Hacı Sinan, Ak Mescid, Ahî Mustafa, Emîr Mahmud, Pınarbaşı, Hacı Pîrî, Mescid-i Hoca Mehmed (Caka Hacı), Yeni, Mescid-i Abdi Çelebi, Ahî Sinan, Sevim, Kazancılar, İlyas Bey ve Zimmîyân idi. Sonuncu mahallede gayri müslimler oturuyordu ve altmış sekiz hâne, otuz üç bekâr erkek nüfusa sahipti (yaklaşık 400 kişi). Müslümanlar ise 719 hâne, 139 bekârdan ibaretti (yaklaşık 3600 kişi). Kasabanın toplam nüfusu tahminen 4000'e ulaşmıştı. Bu durum aradan geçen kırk yıla yakın bir sürede nüfusun % 34 nisbetinde arttığını gösterir.

1521'de Tosya'ya bağlı köy sayısı otuz dört, 1579'da kırk üçtür. Arazinin dağlık ve ormanlarla kaplı olması sebebiyle köy yerleşim alanları nisbeten seyrektiler. Toplam köy nüfusu 1521'de 9000, 1579'da 13.500 dolayındaydı. 1769'da şehrin nüfusunun 10.000'e ulaştığı sicil kayıtlarından anlaşılır. 1869'da Çankırı sancağından ayrılarak Kastamonu'ya bağlanan Tosya'nın nüfusu 1869'da 7889 müslüman, 650 gayri müslimden ibaretti. 1879'da 12.000 müslüman, 152 gayri müslim toplam 12.152, 1903'te 25.455 müslüman ve 650 gayri müslim 26.005 idi. Tanzimat döneminde âyanlık müessesesindeki birtakım olumsuzluklar Tosya'da da etkisini gösterdi. Özellikle halka zulmettiği için sadrazaman emriyle görevine son verilen âyanlardan Çolakoğlu Mustafa dikkati çekmektedir. Millî Mücadele döneminde Kastamonu ve Tosya işgal edilmemekle birlikte bölge halkı Kuvâ-yi Milliye'yi desteklemek amacıyla kurulan cemiyetlerle irtibata geçerek burada öncü rolü oynadı.

Tosya'da mevcut kalenin XV. yüzyılda harap durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahman Paşa Camii - Tosya

Burası tarihî eserler bakımından zengindir. Bunların içerisinde en önemlisi Tosya Camii'dir. Câmi-i Şerif adlı mahalleye adını veren bu cami yüksek vakıf gelirlerine sahiptir. Bir diğer cami Abdurrahman Paşa Camii (Yenicami) olup III. Murad döneminde inşa edilmiştir (bk. ABDURRAHMAN PAŞA CAMİİ). Kazada ayrıca yirmi iki mescid, altı zâviye, iki türbe, üç hamam, bir kervansaray (Mehmed Paşa Kervansarayı), medrese, muallimhâne ve mektepler de bulunmaktadır. Tosya'daki bir medrese Akça Mescid yanında yer almaktadır.

Önemli bir yol üzerinde bulunan Tosya ticarî bakımdan hareketli bir yerdi. Arşiv kaynaklarından anlaşıldığı üzere Tosya merkezinde vakıf ve mülk 1521'de 162 dükkan mevcuttu. 1579'da bu sayının 178'e ulaştığı görülmektedir. Bu rakam, XVI-XVIII. yüzyılların sonuna kadar idarî bakımdan bağlı kaldığı Çankırı'dan daha fazladır. Vergi oranlarının diğer komşu kazalara göre çok olması da ticarî canlılığa işaret eder. Tekstil sektörünün vazgeçilmez unsurlarından boyahane en önemli işletmeler arasında yer alır. Bu işletmenin kapasitesinin yüksekliği dikkati çeker. Bunların yanında tabakhâne, bozahâne, şemhâne, bezirhâne, selhhâne (mezbahane), başhâne (sakatatçı) ve atla çekilen palamut değirmeninin bulunması ticarî gelişmişliğin bir diğer göstergesidir. Türk kumaş ve kadifeciliği imalatının yapıldığı yerler arasında Tosya en önemli merkezlerden biri-

dir. Tiftik keçisinin yetiştirildiği bölgeye yakınlığı dolayısıyla tiftikten imal edilen sof veya muhayyer adı da verilen dokuma yaygındır. Şehir Ankara'dan sonra tiftik ve mâmulleri üretiminde ön sıralardadır. Özellikle Tosya muhayyeri, Tosya ham sof çakşırı, karacalar kuşağı vb. ünlüdür. Ayrıca ipek, ipekli ve pamuklu dokuma da önemli bir yer tutmaktadır. Bu mâmuller, Anadolu'nun Kırım'a açılan penceresi konumundaki Sinop'a ve oradan kuzey ülkelere, Kefe'ye ihraç edilmekteydi. Sof ve tiftiğin yanı sıra pamuk ve pamuk ürünleri de ihraç edilen mâmuller arasında yer almaktaydı. XVI. yüzyılda Tosya çevresindeki zirai faaliyetlerin başında buğday ve arpa gelirirken çeltik üretimi hakkında bir bilgiye rastlanmamakta, bununla beraber XVII. yüzyıldan itibaren önemli çeltik üretim yerleri arasında kaydedilmektedir. Tosya üzüm ve pekmeziyle de meşhurdur. Kasabanın ticarî hareketliliği XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etti. Tosya'dan geçen yol eski canlılığını kaybedince esnaf ve zanaat erbabı olumsuz etkilendi. Buna rağmen Tosya iç pazar ihtiyacını karşılayacak ekonomik potansiyelini korudu.

Tosya, ticarî hayatın yanında Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilerde görev yapmış ilim ve devlet adamları yetiştirmiş, güzel sanatlarda da oldukça şöhret bulmuştur. İstanbul'dan sonra en çok hat-tat yetişen yerler arasında Tosya da vardır. Bunların en meşhuru Hattat Sâlih Çelebi'dir. Öte yandan Koca Nişancı diye şöhret bulan Celâlzâde Mustafa ve kardeşi Sâlih Çelebiler Tosyalı olup Kadî Celâleddin adında bir zatın oğullarıdır. Burada başka âlim, şair ve müderrisler de yetişmiştir. İsmâil Rûmî (müderres), şair Ahmed Hicrî Efendi, şair Derviş Ahmed, Mustafa Tûsî Çelebi, müderres Ali Efendi, Baba Kadî Celâleddin Efendi, müderres Mustafa Efendi, Kâdirî şeyhlerinden İsmâil Rûmî, Şeyh Nasuh Efendi, müderres Osman Efendi, müderres Hayreddin Evhad Efendi, müderres Mehmed Efendi, müderres İsmâil Zühdü Efendi, reisülküttâb Ebûbekir Râtib Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, müderres Tosyavîzâde Mehmed Efendi, Şerifzâde Mehmed Bahâeddin Efendi bunlardır.

1914 ve 1916 yıllarında geçirdiği yangın, 1943'te deprem felâketlerinden etkilenen Tosya, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte idarî teşkilâtlanmadaki birtakım düzenlemelerle Kastamonu vilâyetine bağlı bir kazanın merkezi oldu. Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında (1927) nüfusu 10.000'i

bulmazken (9676 nüfus) ikinci sayımda 10.000'i geçti (1935'te 10.048 nüfus), bir sonraki sayımda 10.784'e ulaştı. Ardından sürekli artış göstererek 1985'te 21.172, 2010'da 27.777'ye çıktı. Şehirde el sanatları olarak peştamal ve kese imalatı ün yapmıştır. Bunun dışında çeltik fabrikaları vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 100, s.1, 336-346, 352; nr. 291, s. 110, 114, 180-199, 202; nr. 438, s. 718-719, 731, 734, 736; nr. 578, vr. 50^a-53^b, 74^b, 78^a, 113^a-122^b; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 645-646; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 129-130, 135; Yaşar Yücel, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 90, 92, 95; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1983, s. 67 vd.; İsmail Ergi, *Tosya Evliyalari ve Türbelerimiz*, Ankara 1986, s. 7-28; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 306, 307, 311, 314, 317, 326; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim: 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1600-1914* (trc. Ayşe Berktaş v.dğr.), İstanbul 2004, II, 568; Selahattin Sürel, *H. 1211-1217 (M. 1796-1802) Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Tosya'nın Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı* (yüksek lisans tezi, 2001), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Kankal, *Türkmenin Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004, s. 87, 157, 224, 237; a.mlf., *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı 2009, tür.yer.; Barış Taş, *Tosya İlçesinde Araziden Yararlanma ve Planlamaya Yönelik Öneriler* (doktora tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara 2009, s. 254, 257, 529; Hüseyin Sıdkı Köker, "Vakıflar Tarihinde Tosya", *VD*, sy. 5 (1962), s. 257-274; Cl. Cahen, "İbn Sa'îd sur l'Asie mineure seldjuçide", *TAD*, VI/10-11 (1968), s. 42-44, 48.

MEHMET TAŞTEMİR

TOSYAVİZÂDE RİFAT OSMAN

(bk. RİFAT OSMAN).

TOUAREG

(bk. TEVÂRİK).

TOY

Türk hükümdarlarının ve beylerin çeşitli vesilelerle maiyetlerine ve halka verdikleri büyük ziyafet.

Eski Türkçe'de "ordu karargâhı" demek olan **toy** kelimesi "ziyafet, düğün" anlamında kullanılır. Türk tarihinin İslâmî dönem kaynaklarında toy bazan Moğolca **şölen**